

Schiller Erzsébet – Varga Péter / »IDÉN JERUZSÁLEMBEN«

Üres lakások, puszta falak, összecsomagolt bőröndök, múltból előtűnő, bizakodva a jövőbe tekintő arcok: ez a kép fogadott bennünket, szinte minden kárpátaljai zsidó családnál, akiket 1990 nyarán az MTA Judaisztikai Kutatócsoport megbízásából meglátogattunk. Így nézne hát ki a huszonegyedik óra? Barátaink, akik tavaly ősszel dokumentumfilmet forgattak a kárpátaljai zsidókról, hallván szándékunkat, még az év elején figyelmeztettek: minden nap drága, ne halogassuk az utazást. Valóban: a filmben feltűnő alakok jórészt már hiába kerestük otthonaikban.

Kárpátalja. Vajon mi jut eszébe egy anyaországi magyarnak első hallásra erről a vidékről? Valószínűleg kevés. A Magyarországtól elszakított területek körül ez volt sokáig a mostoha gyermek. Nem is nagyon volt szabad beszélni róla, nehogy a jószomszédi viszony megromoljon. Tökéletes volt a hírzárlat is.

Budapestről indulva a több órás út Ungvárig

alkalmat nyújt, hogy az utazó felkészülhessen egy kicsit erre a más világra, amely, mint tapasztaltuk, nagyon is európai és civilizált (volt).

Ha nem pontos történelmi adatokkal is, de mi is megpróbáltuk visszapörgetni a történelem kerekét, inkább az emberekben lejátszódó történésekre figyelve: vajon ki miért választotta ezt a gyönyörű vidéket lakóhelyül, milyen úton-módon került ide ez a seregnyi nemzetiség: ruszin, ukrán, magyar, cseh, szlovák, lengyel, zsidó, német, román. És ki hogy érezte, érzi magát itt, ahol emberemlékezet óta békés egymásmellettségben éltek a különböző nemzetiségű és vallású emberek. Némi fantáziával visszapereltük emlékezetünkbe a nyüzsgő, élettől duzzadó kárpátaljai városok hétköznapjait, a zsidó *stetl* színes forgatagát, a kis zsidó szatócsboltokat, fűszereket, a kaftános férfiakat, amint dolguk után sietnek a hangulatos, szűk utcácskákon. Elképzeltük, ahogyan péntek este megáll az élet, a zsidó családapák lehúzzák a redőnyt boltjuk,

...DE VAJON MEDDIG ÁLLNAK MÉG ÍGY A HUSZTI TEMETŐ SÍRKÖVEI?

műhelyük ajtaján, elmennek mikvébe, majd a zsinagógába, majd haza a családhoz, hogy hétről hétre megüljék a sábeszt. És ugyanez ismétlődik szombat este, vasárnap a keresztény családoknál. Megpróbáltuk magunkat beleélni ebbe a sorsközösségbe, ami keresztényeket és zsidókat, pravoszlávokat és katolikusokat, református magyarokat és görög katolikus ruszinokat összeköt, és ahogy ez a hétköznapiakban megjelenik. Azt hiszem, ha csak nyomokban is, de egy keveset megéreztünk abból a különös valamiből, amiért az itt élők szeretnek itt élni. És talán valamit abból is megérezhettünk, amit a zsidó embernek jelent Kárpátalja és az a bizonyos *yidischkayt*, ami megkülönbözteti őt a többi nemzetiségtől.

A hosszú út alatt színesre festett kép sok mindenben nem egyezett a valósággal. Nehéz volt a zsidó élet Kárpátalján. Egy 1921-es népszámlálás szerint a kb. 600 ezres lakosú Kárpátalján 93 023 zsidó élt, ez a lakosság 15,28%-a. Sok. Önmagában is sok ilyen kis területre, és a többi néphez viszonyítva is sok. Ez volt az oka, hogy viszonylag nagy volt a szegény réteg. A Zsidó Lexikon adatai szerint 38% foglalkozott kereskedéssel, kb. 25% földműveléssel, a többi pedig napszámos, fuvaros, ipari munkás vagy éppen nincstelen volt. Igen fontos szerepet töltöttek be a szegényegyletek, melyeknek fő központja a munkácsi székhelyű Joint Dist-

tribution Committee volt. Sajátosan alakult a zsidóság területi elhelyezkedése is. Egy későbbi, 1930-as népszámlálás szerint az immár több mint százezres zsidóság a települések egyharmadában képviselteti magát 10%-nál nagyobb arányban, harminc további helységben 25%-nál nagyobb a részarányuk, a legjelentősebbek ezek közül Huszt 29%, Ungvár 31%, Nagyszőlős 32%, Beregszász 33%, Munkács 48% (!) zsidó lakossággal.

Igen tanulságos a két népszámlálásnak az anyanyelvre vonatkozó adatait összehasonlítani. 1921-ben a zsidók 70%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a többiek jiddis, szlovák, ruszin anyanyelvűnek. 1930-ban viszont már csak 7% volt a magyar vagy más nyelveken beszélők részaránya, a maradék, több mint 100 ezer zsidó a jiddist jelölte meg anyanyelveként. 10 év alatt ennyire kicserélődött volna a lakosság? Valószínűleg nem. Az újonnan alakult Csehszlovák Köztársasággal szemben a zsidók kezdetben feltehetőleg bizalmatlanságot tanúsítottak, ezért tartották talán fontosnak magyar kötődésük kifejezését az anyanyelven keresztül is. Azt természetesen egy pillanatig sem vonhatjuk kétségbe, hogy a kárpátaljai zsidóság 70%-a 1921-ben valóban tudott magyarul, akkor is, ha jiddis volt az anyanyelve. Ugyanígy azt is joggal feltételezhetjük, hogy ugyanez a zsidóság, amely 10 évvel később szinte maradéktalanul jiddis

A RAKÓI TEMETŐT MA MÉG GONDOS KEZEK TARTJÁK RENDBEN...

anyanyelvű, nem felejtett el időközben magyarul, sőt köznyelvként lehet, hogy többnyire ezt használták. A magyart köznyelvként előnyben részesítők főleg a városiak voltak, míg a verhovinai falvak zsidó lakosságának főleg a helyi (hucul) nyelvjárást volt szüksége, hogy meg tudja magát értetni a falujabeliekkel. A környezetük nyelvét egyébként igen pontosan megkülönböztették. A *goyisch* mindig a többségi lakosság által használt nyelv megjelölésére szolgált, ezenkívül külön neve volt az ott éppen kevésbé használatos második nyelvnek (pl. *ungerisch*, *hutsulisch*). Az sem volt azonban ritka, hogy nem zsidók megtanultak jiddisül. Magyar iparossegédek, kifutófiúk, akik zsidó mesternél dolgoztak, és ott is laktak, olyannyira integrálódtak a zsidó hétköznapiakba, családi életbe, ünnepekbe, hogy szinte magától értetődően tanulták meg a házigazdák nyelvét. És ebben nem volt semmi furcsa vagy rendkívüli. Ma már nincsenek meg a nyelvi határok falu és város között. Egyrészt azért, mert a falusi zsidó mint jelenség eltűnt. Azon keveseket, akik a háború után visszatértek, felszívta a város. Egész Kárpátalján egyetlenegy öreg zsidó nénit találtunk egy kis faluban, aki valahogy ottfelejtődött.

Kárpátaljának külön törvényei vannak. Kezdődik ez például az idővel. Lehetetlenség valakivel csak úgy valamely időpontban megállapodni, mert mindenki más idő szerint él. Mindenki szabadon dönt, hogy a moszkvai, a kijevi, a közép-európai magyar idő szerint állítja be óráját, vagy mindezekkel dacolva választja a negyedik, helyi, kárpátaljai időt, amely természetesen semelyikkel sem egyezik a három közül. Ez persze rányomja a bélyegét az életmódra is, valamiféle kedves fegyelmezetlenség, ötletszerűség, máról holnapra élés jellemzi a hétköznapiakat. Egyedül a *sahrit* és a *minhe* időpontjai hitelesek, mert a nap járása, hál'Istennek, még mindig a legpontosabb.

Emberek. Kárpátalján nincsenek rendkívüli, különleges sorsok. Pontosabban, a mi magyarországi fogalmaink szerint mindenki rendkívüli. Ott minden egyes ember élete valamilyen módon keresztmetszete egész Kárpátalja huszadik századi történelmének. Örökzöld anekdotatéma annak a zsidó kereskedőnek vagy éppen görög-katolikus lelkésznek az esete, aki a Monarchiában született, Csehszlovákiában járt iskolába, dolgozott az önálló Kárpátukrajnában, majd Magyarországon élt, aztán megöregedett a Szovjetunióban, és a csodálkozó kérdésre: „De hát akkor maga rengeteget utazott!” csak azt feleli: „Hiszen egész életemben ki sem mozdultam Ungvárról!” A közös szenvedés hihetlenül összekovácsolta az embereket. Nagyon szép példája a sorsközösség vállalásának az a beregszászi kezdeményezés, hogy a város négy mártír főpapjának emléktáblát állítsanak. Nemrégiben avatták fel Hirsch Sámuel főrabbi márványtábláját.

MENDEL BÁCSI, KÁRPÁTALJA EGYETLEN METSZÓJE,
AMINT EGY SÍRKŐ FELIRATÁT BETŪZI

Kárpátalján szinte mindenkit üldöztek, különböző időben, különböző okok miatt, különböző hatalmak. De egy nagyon fontos volt mindig: az itt élők egymást soha nem üldözték. Aki pedig kiállt a maga igazáért, azt előbb-utóbb minden rendszerben becsülni kezdték. Mint például azt a beregszászi főpapot, Ortutay Jenő görög katolikus esperest, akit éppen egy zsidó rabbi temetett el a sarkvidéki lágerek egyikében, és akit ma már szinte szentként tisztelnek. Vagy például azt az egyszerű ungvári gépészt, aki zsidó lévén, szombaton nem volt hajlandó szerszámot venni a kezébe – szívósságával még a párt tiszteletét és hallgatólagos jóváhagyását is kivívta.

Kivándorlás. Kárpátalja zsidó lakossága mindig is lojális volt a szovjethatalommal szemben. Az első komolyabb sértődés 1967-ben, a hatnapos háború után következett be. Ekkor kezdődött meg a tömeges kivándorlás. Ennek ütemét nemcsak a zsidó családok utazási kedve határozta meg, de sokkal inkább a hatalom engedékenysége vagy szigorúsága. Ma már épp fordítva van. Sokszor a fogadó országok lassítják meg a zsidó bevándorlást, kivéve Izraelt.

Akik ma mennek, már az utolsók. Már csak nagyon kevés zsinagógában jön össze minden nap a *minjen*. Gyönyörű templomok, meghitt imatermek, melyek régen a hitélet, a Talmud-Tóra oktatás élő központjai voltak, mostanra csak porosodó imakönyvek raktárai lettek. A zsidó hitoktatás, héber nyelvtanítás, a hagyományok továbbadása most már hivatalosan is lehetséges volna. De nincs kinek. A most még ápolt temető sírköveit néhány év múlva belepi a moha, felüti fejét a gaz. Talán néhány sír lesz még felismerhető, ezek rendben tartásával a rokonok valamelyik helybeli ukránt fizet-ség ellenében megbízzák.

Nagyon érdekelt, vajon milyen érzésekkel megy el innen, Kárpátaljáról egy zsidó. Mi az, ami miatt

lehetetlenné vált itt élete, és mi az, ami elszólítja innen. Legtöbben a már kint élő rokonok után mennek Amerikába, Magyarországra és főleg Izraelbe. Egy beregszászi zsidó család azért költözik át Magyarországra, mert már mindenki elment, így nekik sincs itt helyük. Hermus bácsi utolsó elintéznivalója már csak annyi, hogy megszervezze a temető ápolását és a rendszeres gyertyagyújtást a templomban. Az ungvári Mirmelsteinék két nappal látogatásunk után repültek Budapesten keresztül Tel-Avivba. Avrom Glaser huszti templomgondnok is csak a papírokat várja. A szintén huszti

Mendel bácsi, Kárpátalja egyetlen kóser metszője menne is, maradna is. Kivételesen nélkül mind idős, nyugdíjas emberek. Hátuk mögött egy nehéz és küzdelmes élet, előttük egy újrakezdés. Mégis belevágnak. Mégsem sajnálják itthagyni a szülőföldet. Szemükben ott van a Szentföld, az új élet. Akik oda készülnek, örömmel mennek, mert hazamennek. Örömmel mondogatják egymásnak, hogy nem jövőre, de: „Idén Jeruzsálemben!” Hát jó utat. Azoknak az elszántaknak pedig, akik maradnak, azt üzenjük: Találkozunk jövőre ugyanitt, Kárpátalján!

Beke György

KÁHÁN GÉZA BARÁTJA

ELŐLJÁRÓ SZAVAK

Nemcsak emberek kerültek börtönbe Ceausescu Romániájában, hanem eszmék, könyvek is. Boltívek teherbírása című máramarosi és szatmári barangoló könyvem „letartóztatási parancsa” 1985. január 29-én kelt: elrendelte a könyvtáru forgalomban lévő példányok azonnali beszállítását a raktárakba. Egy év múlva a szakszervezetek központja adta ki az utasítást, hogy a Boltívek teherbírását ki kell venni a könyvtárakból, „és záros helyen őrizni, hogy senki se juthasson hozzá.”

Könyvem ellen még megjelenése évében, 1983-ban titkos román brosúra jelent meg, Gheorghe Rotărescu nyugalmazott államvédelmis alezredes aláírásával. Ezt követte a kötet „letartóztatása.” Az indok: nacionalizmus. Éppen az ellen a könyv ellen hangzott el a vád, amelyik külön-külön fejezetet szentelt a máramarosi ukránoknak (ruszinoknak), a szatmári sváboknak és a máramarosi zsidóknak. A fejezetek előzőleg megjelentek folyóiratokban, és az államvédelem és a bukaresti pártközpont mind a három esetben élesen tiltakozott ellenük. Koppándi Sándor, a román állampárt sajtóalfőnöke különösen a ruszin riportom ellen kelt ki: miért bolygatok olyan kérdést, amelyet már „lezárt” a történelem, vagyis számára a máramarosi ukránok elrománosítása, iskoláik betiltásával, szellemi életük elsoványításával, befejezést nyert.

A Boltívek teherbírását az 1989. decemberi népmozgás szabadította ki börtönéből.

Úgy érzem, hogy ez alkalomból illendő bemutatnom írásomat a Múlt és Jövő olvasóinak is.

Említettem, hogy a riportok előzőleg, rövidebb változatban, romániai magyar folyóiratokban megjelentek. A Káhán Géza barátja a bukaresti A Hét hasábjain. Onnan hamarosan átvette az Új Kelet, 1982. november 19-én, a következő jegyzet kíséretében:

„Az alábbi kiütendő írást A Hét című bukaresti magyar hetilap egyik legutóbbi számából vettük át. Szerzője Beke György, a romániai magyar nyelvű irodalom és újságírás kiválósága. Az uzoni születésű szerző elsősorban társadalmi riportjaival, interjúköteteivel és a csángók életviszonyainak művészi feldolgozásával szerzett patinás nevet. Most közölt írása egy máramarosi zsidó emberről szól, aki – történetesen – unokafivére Jichák Káhánnak, az izraeli Felsőbíróóság elnökének, a szábrái és sátilai táborban történt tömegmészárlás ügyében vizsgálatot folytató állami bizottság elnökének. Az emberi portré, a drámai helyzetek művészi megjelenítése mellett figyelemre méltó, hogy a nem zsidó Beke György

milyen alapos ismeretekkel rendelkezik a zsidó hagyományok tekintetében.”

Fel kívántam idézni az Új Kelet kommentárját, már csak azért is, mert egy kedves, tisztelt kolozsvári kollégánokra emlékeztet: ő hívott fel telefonon, ő ajándékozta nekem az újságot. Erős Blanka akkor már ágyhoz kötött beteg volt. Előzőleg majdnem két évtizeden át főszerkesztője a kolozsvári Dolgozó Nő című nőmozgalmi képes folyóiratnak, a legnépszerűbb romániai magyar újságnak. A Marosvásárhelyen született újságíró a második világháború idején ápolónő Kolozsváron, majd megjárta a deportálás poklát. Főszerkesztőként, a diktatúra igen nehéz időszakában küzdött a magyar kultúra, a magyar irodalom jogaiért. Úgy mondták akkoriban, hogy a román pártemberek megpróbálták a magyarság ellen hangolni: miért védelmezi a magyarokat, hiszen azok haláltáborba hurcolták őt. Nem a magyarok, felelte, hanem a fasiszták, és ez egészen más. A magyar nyelv és a magyar kultúra pedig az én nyelvem és az én kultúráim.

Az erdélyi zsidóság története számtalan ilyen példát ismer. Újságokat, folyóiratokat patronáló tehetősek vagy földhözragadt szegény székely zsidók adták megindító példáját hűségüknek a magyar nyelv és művelődés iránt. Ilyen téren Nagyvárad egykori főrabijára, Kecskeméti Lipótra emlékeztethetek, aki 1920-ban azért hozott létre nagy anyagi áldozatokkal, zsidó felekezeti iskolát, hogy ott – egykori iskolai értesítőtől idézek – „magyar nyelvű és magyar szellemű oktatást biztosítsanak a nagyváradi ifjúságnak, felekezeti különbség nélkül.” Trianon után a román főhatalom megtiltotta, hogy zsidó vallású gyermekek keresztény felekezeti iskolákba járjanak, vagyis magyarul tanuljanak. Állami iskolába kellett volna járniuk, román szóra. Kecskeméti főrabbi létrehozta a zsidó felekezeti iskolát, és arra törvényes joga volt, hogy az iskola tanítási nyelvét megszabja. Magyarul tanítottak az iskolájában.

Milyen jó lenne, ha az ingerültség, a gyanakvás pillanataiban ilyen példák jutnának eszünkbe, zsidóknak és nem zsidóknak egyképpen!

Máramaros tájain járva, úgy érzem, nemcsak írói, de egyáltalán magyar kötelességem, hogy megkeressem a hajdani fadóntó és földműves zsidók életének nyomait, felmutassam azt, ami ebből megmaradt, emberi életek és temetők romjaiban, és néma tisztelgéssel fejet hajtsak a magam nevében, mindannyiunk nevében az elhurcoltak és meggyilkoltak emléke előtt.